

УДК 321.64

Шумський Л. М.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КАРЛ ШМІТТ ПРО ІСТОРИЧНУ МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА СУТНІСТЬ ВЕЙМАРСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Актуальність проблеми збереження та укріплення дієздатності основного закону держави у міркуваннях та філософських принципах німецького політичного мислителя К. Шміттєра розкривається через такі характеристики структурних особливостей Веймарської конституції, як федералізм, парламентаризм, демократія. Особливу увагу вчений приділив саме четвертому елементу – правовій державі, яка через свій буржуазний ідеологічний зміст не може виконувати покладені на неї історичні функції, одна з яких – інтеграція пролетаріату у політичну єдність.

Ключові слова: держава, конституція, парламентаризм, правова держава, федералізм, рейхспрезидент

Шумский Л.Н.

КАРЛ ШМИТТ ОБ ИСТОРИЧЕСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ И СУЩНОСТИ ВЕЙМАРСКОЙ КОНСТИТУЦИИ

Актуальность проблемы сохранения и укрепления дееспособности основного закона государства в размышлениях и философских принципах немецкого политического мыслителя К. Шмитта раскрывается через такие характеристики структурных особенностей Веймарской конституции, как: федерализм, парламентаризм, демократия. Особое внимание уделено ученым четвертому элементу – правовому государству, которое по причине буржуазного идеологического содержания не может выполнить возложенные на нее исторические функции, одна из них – интеграция пролетариата в политическое единство.

Ключевые слова: государство, конституция, парламентаризм, правовое государство, федерализм, рейхспрезидент.

Shumskiy L. M.

CARL SHMITT ON HISTORIC MENTALITY AND ESSENCE OF WEIMAR CONSTITUTION

The article reveals the relevance of retaining and enforcement of effectiveness of the state's principal law in terms of C. Shmitt's conception and philosophic principles through the following structural peculiarities of Weimar constitution: federalism, parliamentarism, democracy. Special attention is given to the forth element – the rule-of-law state, which due to its bourgeois ideological content, fails to reveal its historic functions one of which is integration of proletariat into political community.

Key words: state, constitution, parliamentarism, rule-of-law state, federalism, Reichspräsident

Друга половина 20-х років ХХ ст. у Веймарській республіці позначилась відносним підйомом, стабілізацією економіки, покращенням зовнішньополітичного становища та досить задовільною внутрішньополітичною ситуацією. Державна система функціонувала, не зважаючи на нестійку

більшість у парламенті, уряд досить ефективно справлявся зі своїми обов'язками за своєчасної та дієвої участі рейхспрезидента на основі наданих йому конституційних прав.

У такий період складних для країни процесів відомий німецький політичний мислитель, учений-правознавець і етатист К. Шмітт, не міг як справжній університетський професор залишити це поза увагою. Він з недовірою поставився до затишшя у

державі і, не побоюючись наслідків, запропонував свої аргументи щодо стабілізації становища, висловлених у ряді своїх творів: «Zwei Breslauer Referate» (1930), «Zehn Jahre Reichsverfassung» (1929), «Legalität und Legitimität» (1932). У них розглядалися загальні конституційні проблеми держави і Веймарської республіки, зокрема.

Погляди вченого на укріплення авторитету конституції та раціональне застосування потенціалу основного закону, як і інші його позиції щодо державно-правового аспекту, стали предметом полеміки у політичному дискурсі впродовж багатьох десятиліть. Постає філософа-правознавця поряд із позитивними оцінками обросла негативними ярликами, кількість яких складно асоціюється з однією людиною: «католицький фашист», «політичний опортуніст», «гробокопач Веймарської конституції», «натхненник правової науки нацизму», «затятий ворог плюралізму та парламентаризму» та ін.

Осягаючи розумом континуум теоретичного розвитку на черговій «аудієнції» у К. Шмітта, кожний вдумливий стратег послуговується певною логікою історичного осмислення, тому більшість із перелічених традиційних рецепцій потребує детального аналізу та перегляду.

Серед найбільш відомих авторів, творчість яких при свячена К. Шмітту, слід назвати Г. Машке, Р. Меринга, Х. Кварича, Б. Рютерса, Х. Оттманна, П. Ноака, П. Томміссена. Активно вивчаються роботи К. Шмітта і в Росії. Фундамент досліджень російських учених заклав П. Рахшмир і А. Галкін, потім внесли свою лепту А. Філіппов, А. Михайловський, С. Артамошин, Є. Гаранов, К. Лапшин, твори К. Шмітта регулярно перекладаються (Ю. Коринець, О. Кільдюшов та ін.). В Україні дослідження творчості вченого тільки-но набирає темпу.

Метою статті є схарактеризувати підходи К. Шмітта до аналізу й поясненню ситуації, що склалася в Німеччині на початку ХХ століття, завданням – показати глибину політичних і правових ідей ученого, котрий у своїх роботах запропонував модель мінімізації ризиків для існування республіки, досліджував їхні причини та шляхи збереження стабільності в державі, перш за все за рахунок підтримки та укріплення функціональності конституції.

Ліберальне мислення, спрямоване на природний перебіг подій і рух до прогресу у суспільних відносинах, викликало у

К. Шмітта серйозне побоювання, тому він своїм фундаментальним твором «Поняття політичного» (1927) спробував звернути увагу сучасників на своє розуміння політичного, у підґрунтя якого, як відомо, закладено протиставлення «друг – ворог». К. Шмітт побоювався реальних кровопролитних зіткнень і тим більше війни. Він не підтримував і не пропагував війну, не розумів її як мету і зміст політики, не актуалізував ідею ворожнечі. Впродовж свого життя К. Шмітт писав щоденники і у 1914 р. записав, що його переслідує «постійний страх перед жахливою війною, хто може відати, чим вона закінчиться... війна – це справжній геноцид» [1, с. 71]. Але при цьому трактування політичного у мисленні вченого концентрувалося на розумінні перманентно існуючої загрози та її реальної можливості, проти недооцінки якої й були спрямовані його зусилля.

Для нормалізації внутрішньополітичного становища в державі, де вже виявлялися вибухонебезпечні настрої, К. Шмітт пробував захистити конституцію, перетворити її на надійний інструмент стабілізації. Учений не лише підкреслював позитивні сторони конституції, а й нещадно критикував її окремі формулювання. У цьому зв'язку досить згадати вагому аргументацію проти змісту окремих статей другої частини основного закону про права та обов'язки в роботі «Основні права та обов'язки» (1932).

К. Шмітт розумів антиномії в конституції та репрезентував для їх усунення свої інтерпретації, спрямовані перш за все проти ліберальних і соціал-демократичних елементів статей. У той час, як ліві інтелектуали поклали надії на пролетарську революцію, праві вбачали в цьому серйозну загрозу і намагалися відвернути її всіма засобами. К. Шмітт як прибічний «консервативної революції» робив наголос на відтворенні політичної єдності. На його переконання, «суть найважливішого критерію для формування та існування держави полягає у досягненні єдності» [2, с. 47] як вирішальної умови для врегулювання суспільного життя та подолання хаосу.

Консервативно-революційна парадигма К. Шмітта ґрунтувалась на положеннях конституції, актом прийняття якої німецький народ продемонстрував волю до єдності, а для втілення цієї ідеї конституювався у державу. Сутність Веймарської конституції учений убачав у волі народу; окремим конституційним законам він надавав другорядного значення швидше через

реальні можливості їхньої зміни у певних партикулярних інтересах.

Далі К. Шмітт дає загальну характеристику своїх підходів до аналізу та поясненню політики держави. Так, статті конституції представляють структурні принципи, на користь яких німецький народ прийняв рішення. Федеративна держава, парламентаризм, демократія є основними, закріпленими у першій організаційній частині, тоді як принцип буржуазної правової держави більш наочно виявляється у другій частині. Таким чином, як із задоволенням відзначав К. Шмітт, зникли можливі альтернативи, тобто монархія перестала існувати і була замінена конституційною демократією, завдяки збереженню статусу земель утвердився федералізм замість централізму, курс на парламентаризм поставив бар'єр системі рад, правова держава усунуло з політичного поля соціалізм.

Аналіз основного закону К. Шмітт починає з федералізму, який, на думку вченого, є складним поняттям для характеристики структури держави. Тут спостерігається суперечлива спроба об'єднати «союз князівств» з національною демократією, «це об'єднання являє собою важко керовану запряжку, оскільки шлях нелегкий і небезпечний» [3, с. 14]. Суть у тому, продовжує К. Шмітт, що у «союз князівств», істинне об'єднання монархічних урядів, уводиться у значному обсязі елемент націонал-демократичної єдності держави. При цьому виникає повна непрозорість у розподілі компетенцій за конкретними матеріями між федерацією та окремими державами. Так, у статті 6 – 12 [4] закріплені законодавчі компетенції держави за всіма ключовими сферами суспільного життя, землям практично нічого не залишається, але, за наявності у них виконавчої влади, вони виявляються значно сильнішими, ніж це може видатись на перший погляд. У ст. 14 конституції записано, що «загальнодержавні закони виконуються обласними властями» [4, с. 40]. Це означає зосередженість у руках земельних управлінь надзвичайно важливих сфер, перш за все поліції та освіти. Можна уявити, що в державі функціонує коаліційний уряд Центру, але в землях місцеве врядування зосереджено в руках націонал-соціалістів або націонал-демократів, які по-своєму тлумачать закони та по-різному їх виконують.

К. Шмітт у першу чергу звертає увагу на те, що апарат чиновників областей підлягає

земельному уряду, а не імперській інстанції. Ситуація така, зазначає він, що «у нас 17 пірамід у структурі земельного управління, і це може, зокрема у сфері поліції призвести до вкрай неоднозначних обставин через різні трактування понять суспільної безпеки та порядку» [3, с. 16].

Земельні міністерства внутрішніх справ функціонують на свій розсуд, можна сказати, самостійно, оскільки загальнодержавний уряд, згідно зі ст. 15 конституції, здійснює лише нагляд, що не входить до переліку службових повноважень. У відання земельних МВС (міністерство внутрішніх справ) знаходиться апарат управління, поліцейський корпус, а імперське міністерство своєю чергою практично зависає у повітрі, не маючи структурно закріпленого законом фундаменту. Найбільш дивним, продовжує учений, є те, що в подібній ситуації опиняється і рейхспрезидент: він розпоряджається армією, а не поліцією. Війська можуть бути задіяні лише у винятковому випадку, але не можуть виконувати поліцейські функції. Оскільки МВС не підкоряється президенту, системи координації дій між двома ключовими інстанціями немає. За умови виникнення надзвичайної ситуації в державі головною політичною фігурою згідно зі ст. 48 рейхспрезидент орієнтується для прийняття рішень на імперське МВС, яке має виходити на земельні міністерства, тому «через заплутаність організації та відсутність чіткої градації повноважень не слід розраховувати на гнучкі оперативні дії системи» [3, с. 17]. У цьому зв'язку К. Шмітт звертає увагу на небезпеку ситуації, коли самостійність у деяких областях сприяє створенню опорних пунктів політичних партій, оскільки діяльність останніх спрямована, головним чином, на укріплення своїх інтересів. Подібний стан справ «може привести до мобілізації «федералізму» проти держави, у разі створення нового уряду з інакшою партійно-політичною структурою, оскільки Німеччина трансформувалася у партійно-федеративну державу» [5, с. 59].

Парламент Німецької імперії рейхстаг у рамках другого структурного принципу основного закону знаходиться у центрі процесу формування політичної волі, оскільки згідно зі ст. 68 конституції є основним законодавчим органом. К. Шмітт, говорячи про уряд, посилається на ст. 54 «німецький рейхсканцлер і німецькі міністри для реалізації своїх посадових повноважень потребують довіри рейхстагу» [4, с. 47].

Закріплена законом дефініція «парламентський уряд» може бути логічно перефразована на «уряд парламенту». Учений пояснює невірність такого становища, тому що згідно зі ст. 56, рейхсканцлер є головою уряду і визначає напрямки політики. У вузькому сенсі, продовжує К. Шмітт, парламентський уряд може означати власне підсистему парламентської організації держави. У ситуації, коли в парламенті існує стійка більшість, за умови невиконання його волі, оголошується вотум недовіри уряду. Такий парламент як перша підсистема «міг би управляти, тобто самостійно визначати напрямки політики і приймати рішення, уряд стає урядом самого парламенту, а не «користується довірою», що можливо, але суперечить конституції» [3, с. 23].

Учений констатує існування другої – прем'єрської – підсистеми. За пропозицією лідера провідної партії рейхспрезидент призначає міністрів, з боку рейхсканцлера теж висувуються кандидатури на міністерські посади. У такій прем'єрській системі не рейхстаг визначає політику, а канцлер, який формує кабінет і очікує, отримає він вотум недовіри чи ні.

Третя складова – це кабінетна система, типова для коаліційних урядів. Тут колегія міністрів встановлює вектори політики. Партії, що становлять коаліцію, заздалегідь встановлюють пріоритети в політиці, що суперечить ст. 56 конституції. Кабінет, тобто колегія міністрів, здійснює політику як відбиття замислів коаліції.

Четверта підсистема – президентська. На значенні фігури президента особливо наголошується у цей період, і було б помилкою стверджувати протизаконність надання президенту повноважень на вибір політичного курсу. К. Шмітт вбачає у конституційному руслі статтю 48 єдиною вірною в інтересах парламентської системи у разі виникнення складної ситуації: «У цьому і є перевага діючої конституції, тому що збалансовані співвідносини рейхстагу, уряду та президента, будь-яка з чотирьох підсистем легальна і має право на існування» [3, с. 25].

Третій структурний елемент конституції називається демократією. Демократія виявляється в тому, що німецький народ встановив для себе конституцію відповідно до виборчого права, яке передбачає загальне, вільне, рівне, таємне і пропорційне голосування. К. Шмітт виступив з гострою критикою з цього питання, оскільки сучасне

йому виборче право перестає відповідати самому собі, адже голосування здійснюється за партійними списками, а тому «виборці не можуть виставити свого кандидата, і взагалі це не вибори» [6, с. 76].

Поряд із парламентською, так званою представницькою демократією, продовжує учений, в конституції є елемент плебісцитної демократії. На засадах балансування між цими двома явищами ґрунтується структура Німецької імперії. Плебісцитна демократія концентрується коло фігури президента, який, згідно зі ст. 41, обирається всім народом і має право, відповідно до ст. 25, розпустити парламент, що можна вважати апеляцією до народу. В основному законі визначені два відокремлених шляхів законотворчого процесу. Перший передбачає безпосередні функції парламенту, другий – референдум, на якому визначається воля народу, що передбачено конституцією та ініціюється президентом, наприклад, у разі надзвичайної ситуації, «уже саме прагнення зробити життєвою парламентську і плебісцитну демократію є значною перевагою конституції, оскільки за відмовою однієї системи її може заступити інша» [3, с. 28].

Аналізуючи принцип правової держави, учений заперечує думку про те, що у Веймарській конституції сформувався компроміс між антагоністичними інтересами буржуазії робітничого класу. лібералізмом і соціалізмом. На думку К. Шмітта, основним законом прийнято очевидне рішення на користь буржуазної правової держави. Це рішення не збігалось з політичними поглядами самого мислителя, але й принципово не суперечило, тому що стало інструментом проти соціальної держави. К. Шмітт вважав, що положення статей соціально-державного змісту недоречні, ситуацію, що склалася, можна кваліфікувати не компромісом як таким, а «відтермінованим формальним компромісом» між матеріально-індивідуалістичними, природничо-науковими та соціалістичними позиціями.

Що стосується правової держави і демократії, то ці поняття, вважає К. Шмітт, мають різні коріння. Перше за своїм походженням належить ліберальній буржуазії, яка виявляє мінімальний інтерес до демократії. При цьому учений не заперечує спільні кроки обох явищ, але ці часи вже пройшли. Правова держава і парламентаризм сприяли інтеграції буржуазії у монархію. Це завдання було виконано протягом ХІХ століття. Буржуазна правова держава мала на меті інтегрувати буржуазію,

в арсеналі якої було дві підйоми (власність і освіта) в існуючу тоді монархічну державу. Як тільки спроба досягти через парламент відносно політичної єдності народу виявлялася успішною, виникала альтернатива монархічній державі. Монархія як конкурент пішла в історію, тому функціонування всієї системи нагадувало холостий хід, оскільки буржуазія отримала результат. Отже, сьогодні, відзначає К. Шмітт, ситуація «докорінно змінилася, цілі набули іншого характеру, а саме – інтеграція в політичну єдність пролетаріату, неможливої, неосвіченої маси, що не може здійснитися за допомогою інструментів буржуазної правової держави і парламентаризму; рішення проблеми закладено у самій конституції, у ст. 48, де закріплені надзвичайні повноваження рейхспрезидента» [7, с. 47].

Всебічна характеристика, критичний коментар і узагальнення теоретичних основ архітектури управління державою у розглянутих роботах К. Шмітта звернені «обличчям до вітру», до пекучих проблем сучасності. Не дивлячись на те, що більшість положень Веймарської конституції 1919 р. вважалась тимчасовими конструкційними рішеннями, що спрямовані на досягнення стратегічного балансу, підняті К. Шміттом питання збереження та укріплення дієздатності основного закону держави являють собою нову наукову систему понять, яка

несе у собі заряд соціального феномена історичної ментальності.

Палітра ідей К. Шмітта безмежна, численні міжнародні дослідження розкрили лише малу частку раціональних елементів для процесу державотворення, які не втратили актуальності набагато десятиліть наперед.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mehring R. Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Verlag C. H. Beck oHG, München, 2009. – 750 S.
2. Schmitt C. Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1914.
3. Schmitt C. Zwei Breslauer Referate (1930) // SCHMITTIANA. Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts. – Band IV. – Hrsg., von P. Tommissen. – Berlin: Duncker & Humblot, 1994. – 304 S.
4. Материали Народного Комиссариата Юстиции. – М., 1921. – Вып. IX. – 68 с.
5. Schmitt C. Konstruktive Verfassungsprobleme (1932) // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 S.
6. Schmitt C. Starker Staat und gesunde Wirtschaft // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 S.
7. Schmitt C. Der bürgerliche Rechtsstaat // Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker & Humblot, 1995. – 688 S.

УДК : 32.001:32.019.5

Мовчан Є.С.

Запорізький національний університет

СУТНІСТЬ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Розглянуто процес технологізації суспільно-політичного простору. Подано аналіз інтерпретацій поняття політичних технологій, виділені їх сутнісні ознаки та характеристики. Певну увагу приділено аналізу тенденцій застосування політичних технологій у сучасній політико-управлінській діяльності та їх ролі у державотворчих процесах. Сформовано уявлення про тлумачення політичних технологій в якості практик політичного менеджменту та виборчих процесів, інформаційно-комунікативних технологій та як певних моделей соціально-політичної організації і взаємодії між владою та громадськими інституціями.

Ключові слова: соціально-політичні технології, політичні технології, технологізація політичного простору, сучасні політичні технології.